

Szokolay Katalin

A LENGYELEK ÉS AZ ITT ÉLŐ TÖBBI NÉP

1989–1990 új korszakot nyitott Lengyelország, de Ukrajna legújabb kori történelmében is. Mindkét nép számára – hasonlóan a többi itt élő nemzethez – ekkor nyílt meg igazán az út a nemzeti önrendelkezés megvalósításához. Ekkor nyílt először tényleges lehetőség azoknak az elképzeléseknek a formába öntésére, amelyek a 20. század folyamán meghatározták az itt élők gondolkodását, és nemegyszer félelmeit.

1918–1920-ban, 123 év nemlét után, Lengyelország visszanyerte, mondhatjuk azt is, kivívta a függetlenségét. Ismét volt lengyel állam Európában, még akkor is, ha az átmeneti jelzőt több ismert ok miatt hangsúlyoznunk kell. A nagy szomszédok keletről és nyugatról egyaránt kezdettől fogva megkérdőjelezték létének, törekvéseinek (főként az 1920–21-ben vitatott, de fegyverrel kiharcolt keleti határainak) a létjogosultságát. A versailles-i hatalmak pedig, bár megkérdőjelezték a lengyelek „nagy-lengyelországi” törekvéseinek jogosságát, az oroszországi állapotok ismeretében kénytelen-kelletlen jóváhagyták Lengyelország határait. A nemzetközi intézmények nem voltak elég hatékonyak, hogy segítséget nyújtsanak, elfogadható megoldásokat javasoljanak az éppen csak talpra álló, s függetlenségében eleve veszélyeztetett országnak. (Olyan megoldásokat, amelyek elfogadhatók lehettek volna a többi itt élő, szintén a saját függetlenségéért harcoló, nemzeti érzelmeiben különösen felkorbácsolt nemzet számára is. Egyáltalán lehettek-e ilyenek?) A versailles-i béketárgyalásokon a nagyhatalmak elsősorban Németország határaitól, így az adott esetben a Németországot és Lengyelországot elválasztó határvonalról döntöttek. A lengyelek számára persze korántsem voltak kielégítőek és megnyugtatóak az ott elhangzott javaslatok, de a lengyel politikusok egy része, így többek között Piłsudski és hívei úgy vélték, hogy e vonatkozásban nemigen van a lengyeleknek esélye a beleszólásra.

Lengyelország keleti határainak problémája azonban továbbra is nyitott kérdés volt, bár rendkívül ellentmondásos. S nem kevésbé függvénye a nemzetközi erőviszonyoknak, a nagyhatalmak közötti hatalmi egyensúly politikájának, nem utolsósorban az oroszországi forradalom ezekre kifejtett hatásának. De az egyik meghatározó, s talán a legbonyolultabb ütközési pont az adott időszakban is az itt élő nemzetiségek nemzeti önállósodási törekvései voltak. (Nagyon óvatosan jegyezném meg, hogy ezek a problémák szinte napjainkig rendkívül érzékenyek). A lengyelek nagy részében tovább élt a nosztalgia a lengyel-litván unió, a felosztások előtti nagy Lengyelország iránt, amelyet azonban több más nép is hazájának tekintett, a lengyelekben pedig túlnyomó többségük nem látott mást, mint elnyomókat.

Igen találóak, és témánkra vonatkoztathatóak kiváló történészünk, Hanák Péter kissé talán romantikusnak tűnő szavai: „A régió kis népeinek századokon át a múlt volt az egyetlen birtoka, s a hagyományőrzés a fennmaradás egyetlen eszköze. Ebben a fiktív, de tudatilag valós birodalomban kellett a jövőendő ország határait megállapítani – egymással örök perben, haragban”.¹ Itt szeretném megjegyezni, hogy a háború dermesztő tapasztalatai felkorbácsolták a társadalmak elkeseredettségét, nemzeti és társadalmi (egymással egyébként összefonódó) indulatait. Ezek az általam tárgyalt térségben főként a nemzeti elemet erősítették, míg a vesztesek körében mint pl. Magyarországon a társadalmi elkeseredettséget fokozták. Ebben a forrongásban lévő világban hol az egyik elem, hol a másik vált különösen dominálóvá, amit a különböző politikai erők igyekeztek kihasználni.

A lengyel politikai törekvésekben elsőrangú szerepet kapott a keleti területek, az ún. Kresy (határvidék) hovatartozása. Itt ugyan viszonylag kevés lengyel élt elszórt településeken, főleg földbirtokosság, oroszok viszont egyáltalán nem, ennek ellenére a lengyelek és az oroszok közötti kibékíthetetlen hatalmi ellentétek és küzdelem tárgyát képezték, már a Lengyelország felosztását megelőző évszázadokban is.

A párizsi béketárgyalásokon Roman Dmowski – a Lengyel Nemzeti Bizottság vezetője – egyenesen az 1793 előtti (második felosztás) Lengyel-

¹ Hanák Péter: Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Budapest, 1993.

ország határaitól keletebbre húzódó határvonal elfogadását követelte az új állam számára. Az oroszok ezzel szemben az 1912-es, a volt Lengyel Királyság területét Oroszországtól elválasztó vonalat tartották volna jogosnak. A kettő között terül el az a földrész, amely ma Ukrajna, Belorusszia és Litvánia.

1918–1920-ban tehát az volt a kérdés a lengyel politikusok számára, hogy milyen lesz a kialakulóban lévő új ország. Hol lesznek a határai, milyen lesz a politikai berendezkedése és mennyire lesz védhető? Azok a lengyel törekvések, hogy erős, területileg kiterjedt államot hozzanak létre, ütköztek az itt élő nemzeti kisebbségek, ukránok, beloruszok, litvánok önálló államiságra irányuló, hasonló törekvéseivel és nem utolsósorban a bolsevik forradalomnak a térségben kifejtett hatásával. A megszálló hatalmak veresége mindegyik itt élő nemzetiség számára megcsillantotta a nemzeti felemelkedés, önállósodás esélyét.

A leglátványosabb és a lengyel területi törekvéseket legsúlyosabban érintő volt a litván kérdés, Wilna birtoklása, valamint Ukrajna függetlenségi törekvése. Az utóbbi számára Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia jelentette a megszálló hatalmat, és nem Németország. (Részben ezzel is magyarázhatóak a két világháború között létrejött szoros ukrán–német kapcsolatok.)

Minden ukrán csoport, legyen az kelet-galíciai, vagy a múltban Oroszországhoz tartozó, stabil, szuverén ukrán államot akart. Egyaránt sikertelenül végződött azonban – részben a belharcok következtében – Petruszewicz Nyugat-ukrán Népköztársasága és Petljura Ukrán Népköztársaság alakítására irányuló kísérlete (az Ukrán Radáról most nem is beszélünk). Végezetül a Piłsudski és Petljura között létrejött szövetség is az 1920-as bolsevik–lengyel háború áldozatául esett. Ez utóbbi együttműködés egyébként eredetileg beilleszkedni látszott azokba a föderációs elképzelésekbe, amelyeket korábban Piłsudski és hívei, így többek között a lengyel szocialisták is képviseltek.

Ezek a valójában kiforratlan tervek részben a nemzeti törekvések felismerését, kivédését, azoknak a lengyel nemzeti érdekekkel való összehangolását, de mindenekelőtt egy Oroszországgal szembeni védő övezet kialakítását szolgálták volna. Ez utóbbit célozta meg a kijevi hadjárat, Petljura „Dyrektoriumának” a támogatása, amely majdnem súlyos tragédiába sodorta az új lengyel államot. Az ukrán lakosság nagy többsége nem

támogatta a hadjáratot, s meglehetősen passzív maradt. Többek között az a tény, hogy Petljura lemondott Nyugat-Ukrajna birtoklásáról a lengyel katonai segítség érdekében, jelentősen lejáratta személyét honfitársai körében. Hozzájárulhatott ehhez persze az ukránok bizalmatlansága a lengyel földbirtokossággal szemben, általában a lengyelek iránti gyűlölete, de a bolsevik forradalom hatása, szociális kihívása is. Az ún. Kresy lengyel lakossága, mint azt már említettem, túlnyomórészt a földbirtokosság köréből került ki, ami fokozta a nemzeti feszültséget és növelte a forradalmi indulatokat.

Janusz Osica lengyel történész szerint a „belvederiek” (Piłsudski híveiről van szó) programja, „amit föderációnak szokás nevezni, a Rzeczpospolita felosztások előtti tradíciójából nőtt ki, soknemzetiségű állam, amely a korabeli kapcsolathoz hasonlóan feltételezte a litvánok, beloruszok, ukránok és Lengyelország közötti összefonódottságot – föderáció vagy unió formájában. Bolesław Limanowski, a lengyel szocializmus neszтора még 1919-ben is úgy vélte, hogy a Lengyelországgal összekapcsolódó, testvériesült Litvánia és Rusi népei teljesen egyenlő tagjaiként a Koronának (ezen az egységes államot értette – Sz. K.), azzal együtt képezik majd Lengyelország állami egységét”.² Valahol itt kell keresnünk a forrását azoknak az ideáknak, amelyeket Piłsudski írásaiban is fellelhetünk. Ezeket a nem éppen demokratikus elképzeléseket „államnemzeti” koncepcióként is szokás összefoglalni. Ezekben szerepel a nemzetiségek föderációs együttélésének és a jogok kölcsönös elismerésének gondolata, ugyanakkor azonban fontos elem az állam mindenképp felettségének, a lengyel állam iránti lojalitásnak a hangsúlyozása. Annak pontos kidolgozására nem került sor, hogy ez a föderáció milyen formákat öltött volna, és milyen lett volna a viszony a területileg megnövekedő Lengyelország és a csatlakozó országok között. (Egyébként a lengyel-litván kibékíthetetlen ellentét Wilno kérdésében eleve megnehezített minden föderációs tárgyalást, ami a megvalósíthatóság gyakorlati korlátait jelzi.)

Kortárs vélemények szerint az 1921 márciusában aláírt, Lengyelország keleti határait rögzítő, ún. rigai békeszerződés Ukrajna drámai felosztásához vezetett Szovjet-Oroszország és Lengyelország között, az utóbbi ro-

² Janusz Osica: Walka o granice II Rzeczypospolitej. In.: Z. Dziejów: *Drugiej Rzeczypospolitej*.

vására. Hasonló sorsra jutott Belorusszia is. Ráadásul Kárpátalját Csehszlovákia, Bukovinát pedig Románia kapta. Ez a továbbiakban lehetlenné tett mindenfajta föderációs kísérletet a térségben. Sokan ezt Pilsudski személyes vereségeként értelmezték, miközben a jobbparti Ukrajna Kelet-Lengyelországgént való integrálása több bizonytalanságot hordozott magában, mint azt bárki feltételezte a maga korában.

Felmerül a kérdés – ami a későbbi történelmi folyamatok megítélése szempontjából sem közömbös – volt-e egyáltalán realitásuk a maguk idejében ezeknek az elképzeléseknek, különösen az egyáltalán nem titkolt lengyel hatalmi befolyás koncepciójának? Vagy annak ismeretében, hogy a lengyelek csak a volt cári Oroszországhoz tartozó területen gondolkodtak valamiféle ukrán állam kialakításának a lehetőségéről az orosz szovjet nagyhatalommal szemben? A galíciai ukrán lakta területek nem jöttek számításba ebből a szempontból.

Az igazság kedvéért talán azt is hozzá kellene tennünk, hogy különösen Galíciában, de a többi területen is az állami területi elhatárolódás rendkívüli nehézségekkel járt volna, hiszen szorosan egymás mellett éltek teljesen lengyel, ukrán és belorusz falvak, jelentős zsidó kisebbséggel, katolikus, pravoszláv, unitárius vallásúak, stb. Tehát nagyon bonyolult volt a települések keveredése. Ugyanakkor különösen a galíciai lakosság körében forrongtak a nemzeti indulatok. Erre talán a legfrappánsabb példa Lwow (Lemberg), ahol, miután 1918 november 1-én a Nyugat-Ukrán Népköztársaság /ZURL/ egyoldalúan kikiáltotta megalakulását, szinte azonnal kirobbant a belháború, amely végeredményében kiindulópontjává vált az 1919–1920-as tragédiásorozatnak.

A második világháború idején ugyan emigráns kormánykörökben újrászülettek a föderációs elképzelések, de ezek sem az itt élő nemzetiségekre, sem a nemzetközi politikai erőviszonyokra nem voltak tekintettel. Azok a kísérletek pedig, amelyekre az egyébként egymással szemben álló, sokszor ellenséges lengyel, ukrán ellenállási szervezetek néhány képviselője részéről került sor, sajnos eredményteleneknek bizonyultak. A bonyolult helyzetre jellemző, hogy amikor a Sikorski-kormány tárgyalásokat kezdett a szovjet kormánnyal és 1941 decemberében megállapodást kötött vele, azt az ukránok egyenesen árulásnak tekintették.

A lengyel politikai gondolkodásban 1920 után a nemzeti demokraták nemzetállam koncepciója kerekedett felül, amely az itt élő nemzetiségek

beolvasztását (inkorporáció) tűzte ki célul. Dmowski a nemzeti demokráta szellemi atyja, a lengyel politikai elit másik meghatározó egyénisége, elutasította a föderációnak még csak a gondolatát is. A lengyel nemzetállam megteremtését, egyfajta nemzeti homogenizációt és ennek stabilizálását látta az egyedüli megoldásnak, amelyet az általa hirdetett „Lengyelország a lengyeleké” fejezett ki a legfrappánsabban. (Ennek érdekében a németeket és zsidókat legszívesebben kiűldözte volna az országból.)

A két világháború közötti nemzetiségi politika, amely kezdetben még úgy tűnt, hordoz bizonyos pozitív jegyeket (az alkotmány megalkotásával kapcsolatos viták, és az azt követő reakciók érdekesek ebből a szempontból), valójában a kezdeti törekvések ellenére kudarcos politikának bizonyult. Azok a kezdeti kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a nem lengyel lakosság számára nyújtott nemzeti jogok révén biztosítsák a lengyel állam iránti lojalitásukat, nem bizonyultak tartósnak. Különösen a Lengyel Köztársaság első elnökének, Gabriel Narutowicznak a meggyilkolása rázta meg alapjaiban az éppen csak alakuló politikai struktúrát (1922 december 16). Felerősödött az éppen hogy elfogadott alkotmány revíziójának, a választási rendszer revíziójának a követelése. Főleg a jobboldalt képviselő nemzeti demokráta akarták elérni a nemzetiségi szavazatok korlátozását, sőt egyesek a munkásság jogait is korlátozni kívánták. Főleg azt nehezményezték, hogy Narutowicz elnökké választásában a nemzetiségi szavazatok játszották a döntő szerepet.

Sokan utólag szemére is vetették Piłsudskinak, hogy amikor még lett volna lehetősége – az állam alakulásának korai időszakában – bizonytalan álláspontot foglalt el az itt élő nemzetiségekhez való viszony kérdésében. Az antiszemitizmust szigorúan elítélte ugyan, de ami a keleti területek lakosságát illeti, az, úgy tűnik, gondolkodásában szinte kizárólag az orosz-lengyel viszonynak rendelődött alá. Valójában a 20-as években nemcsak a föderáció lehetősége került le a napirendről, de a nemzetiségi jogok kiterjesztésének esélye is. A területi autonómia ígérete az ukránoknak, az ukrán nyelvű egyetem, stb. nem valósult meg. A lengyel politikusok körében, de tegyük hozzá, a társadalom nagy részében is uralkodó volt a félelem, hogy az autonómiatörekvések szétverik a nehezen megszerzett állam egységét.

Valójában már 1924-ben olyan nyelvtörvény született, amely kötelezővé tette a lengyel nyelv használatát a keleti területeken. Sorra bezárásra ke-

rültek a régi patinás ukrán, belorusz, litván nyelvű iskolák és a lembergi egyetem ukrán nyelvű fakultásai. Az állam a helyi hatóságok segítségével megpróbálta kétnyelvűvé átalakítani az oktatást.

Az új lengyel állam valójában – még ha ez nem is nyert jogi megfogalmazást – soknemzetiségű ország lett, csak nem a föderatív elképzelés alapján. Lakosságának több mint egyharmada a nemzeti kisebbséghez tartozott. Egyébként még a korabeli összeírások sem tükrözik pontosan az ország nemzetiségi összetételét, mert számos település lakossága pl. az 1931-es összeírás alkalmával a nemzeti hovatartozás jelölésére csak azt írta be, hogy „tutajszy” (azaz helybeli). A három, korábban Oroszország részét képező ukrán vajdaság lakosságának összetétele szinte teljesen egy nemzetiségű, ukrán volt, s a más nemzetiséget szinte kizárólag az ott élő zsidóság jelentette. Elhanyagolható eredménnyel jártak a lengyel kormányok azon kísérletei, hogy a földreform ürügyén lengyel parasztokat és volt katonákat telepítsenek be ezekre a területekre. Miután kidolgozásra került a nagybirtok parcellázásának koncepciója (1925), főleg a keleti területeken erősödött az a törekvés, hogy földtulajdont csak lengyelek kaphassanak. Ezt a célt szolgálta pl. a volt legionisták földhöz juttatása ebben az országrészben. „Akkor erősödik jelentősen Lengyelország, mert ahova a lengyel paraszt letelepszik, azt egyetlen ellenség sem ragadhatja el tőlünk” – fogalmazódott meg a korabeli mondás.

Az ukrán lakosság, különösen a keleti tartományokban élők kezdettől fogva mereven szembehelyezkedtek a lengyel állami intézkedésekkel és meg is próbálták azokat kivédeni, nem is eredménytelenül. Hozzá kell tennünk, hogy a lakosság ezekben az országrészekben nagyon is kiszolgáltatottja volt a helyi hatalmasságoknak. Az ukrán parasztok által lakott területek némelyikén valóságos háború zajlott a földért. A hivatalos apparátus erőszakos fellépései ellenére a parasztok „tűzzel-vassal” ragaszkodtak hazai földjükhöz (ez szó szerint értendő), és a hivatalos szervek törekvései ellenére az ukrán paraszti földtulajdon aránya nemhogy csökkent volna, hanem inkább emelkedett.

Hosszabb tanulmányt igényelne a két világháború közötti Lengyelország nemzetiségi mozgalmainak részletes feltérképezése, amelyek igen jelentős emberi és anyagi áldozatokkal jártak mind lengyel, mind nemzetiségi részről. Erre ebben a rövid írásban én nem vállalkozhatok, bár talán fontos lenne napjaink újabb problémáinak megértéséhez. A len-

gyel kormányok kezdettől fogva szembekerültek belorusz partizánakciókkal, amelyek erős támogatást kaptak a határon túlról. A Litvániával fennálló, lényegében háborús viszony állandó feszültségforrást jelentett egészen 1938-ig.

A legjelentősebbek, az ukrán mozgalmak rendkívül szétdarabolt, egymástól gyökeresen eltérő orientációkat és irányzatokat képviseltek. A helyzetet bonyolították a Kelet- és Nyugat Ukrajna közötti társadalmi, mentális, politikai ellentétek, amelyek összefüggtek történelmi szétszakítottságukkal és múltbeli társadalmi kiszolgáltatottságukkal. Míg a nyugat-ukránok fő ellenfelüket a lengyelekben látták, a kelet-ukránok körében másfajta tendenciák voltak felismerhetőek. Az ellenszenv elsősorban az oroszok felé irányult, legyenek azok fehérek vagy vörösök. A párizsi béketárgyalásokon két külön ukrán delegáció teljesen ellentétes állásponton állt, és mindegyik magát tekintette az ukrán érdekek jogos képviselőjének. A kijevi vereség, majd a rigai béke mérhetetlen elkeseredettséget okozott az ukránság körében. Az egyetlen szinte, amiben minden ukrán irányzat egyetértett, a közös érzés – „a világ ellenséges velünk szemben, magunk vagyunk”.

„Hogy lehet az, hogy azok a szövetségesek, akik az igazságosság jelszavával nyerték meg a háborút, az elnyomott népek felszabadítása jelszavával... most, amikor Európát új elvek alapján akarják átépíteni, odaadják az ősi ukrán földet Kelet-Galíciát – az örök ellenség zsákmányául – Lengyelországnak?” – fogalmazta meg a sokak által érzett közös elkeseredettséget Evhen Petruszewicz.

A 20-as évek elejétől működött Kelet-Galíciában az UWO (Ukrán Katonai Szervezet). Terrorista tevékenységének több ismert politikus, állami tisztségviselő esett áldozatul, így többek között Tadeusz Hołowko és Bronisław Pieracki. Ez utóbbi pere kapcsán találkozunk először Stepan Bandera névvel, akinek állítólag szerepe volt a gyilkosságban, amiért halálra, majd életfogytiglanra ítélték.

Az UWO áldozatai között nemcsak lengyelek, de ukrán állítólagos kollaboránsok is szerepeltek. A 20-as években több nemzetközi konferencián is kísérletet tettek az egységes ukrán nemzeti mozgalom kialakítására. Az 1929-es bécsi kongresszus felhívása minden megszálló eltávolítására szólított fel minden ukrán területről, az ukrán nemzeti állam perspektívájával. Jelentős tömegakciókat szerveztek, bojkottálták a választásokat,

szabotázsakciókat szerveztek, stb. Mély illegalitásban dolgoztak, amely nem volt alkalmas a tömegek mozgósítására. Ezért hozták létre az OUN-t (Ukrán Nacionalisták Szervezetét), azzal a céllal, hogy egyesítsék a rendkívül szétaprózódott ukrán nemzeti szervezeteket.

A nemzetiségi mozgalmak szervezésében nagy szerepet játszott a külföldi emigráció. A nemzeti mozgalmak legjelentősebb vezetői, szervezői, ideológusai – mint pl. Jewhen Konowalec, Dimytr Doncow – Németországban, Ausztriában működtek. Kiképző tanfolyamokat tartották ukrán illegális hadsereg részére, stb.

A lengyelországi nemzetiségi körökben bizonyos reményeket keltett Piłsudski hatalomátvétele 1926-ban. Azt remélték, hogy vele visszatér a föderalista politikus. Rövidesen azonban csalódniuk kellett. A politikai váltás nem hozott különösebb változást a nemzetiségi kérdés kezelésében, sőt, radikalizálódás volt tapasztalható a szanációs kormány részéről. Betiltották a legjelentősebb belorusz szervezetet. 1930 október-novemberében Kelet-Galíciában az OUN szervezet felszámolása érdekében 450 faluban került sor pacifikációra, 1143 személyt állítottak bíróság elé. Törvénytelen ségerekre, kollektív felelősségvonásra, templomok meggyalázására is sor került. Az ukrán képviselők a Népszövetséghez fordultak tiltakozásképpen. Piłsudski maga is elismerte, hogy nem tud mit kezdeni az ukrán mozgalmakkal. Halála után a helyzet tovább romlott, a lengyel politika mindinkább sodródott a szélsőséges nacionalizmus irányába.

A nemzetközi helyzet további alakulása bizonyos reményekkel töltötte el a nemzetiségi politikusokat. Elterjedt a hiedelem, hogy a németek támogatni fogják a nemzeti autonómiák kialakulását. 1938 decemberében a lengyelországi ukránok kevésbé radikális szárnya Dr. Wasyl Mudrij (1935-től a lengyel Sejm vicemarsallja volt) vezetésével saját parlamentet, a pénzügyeikért, az igazságszolgáltatásért és az oktatásért felelős saját kormányt és külön fegyveres erőt követelt az ukránság számára a lengyel parlamenttől. A lengyel vezetés tagadta a területi, politikai és kulturális autonómiára való jogot a lengyel nemzetállamon belül. Egyébként is tartottak különösen az ukrán szeparatista törekvésektől.

1939 szeptemberében bekövetkezett az, amitől a lengyelek mindvégig rettegetek. A háború elsöpörte a rigai határokat. Elsöpörte magát Lengyelországot is. Szabad talán folytatnom azt az idézetet, amelyet Hanák Péter tollából a cikk elején kölcsönvettem: „Bizonyára van igazság abban,

hogya a pángermán hegemonizmus, a fasizmus s a Nyugat közömbössége zúzta szét Közép-Európát, törölte el a kislepi integrációs törekvések emlékét is. De ne mentsük fel ilyen könnyű lelkiismerettel magunkat... Én azt állítom, hogy Közép-Európa, a kis népek régiója, önmagát törte szét. 1917–1919-ben, és a két háború közötti időszakban a pluralitás megbontó mechanizmusa győzedelmeskedett a kohezív erők felett, a Kleinstaaterei öncélúsága a regionális integráció ésszerű követelményei felett. A régió kis nemzeteinek vezető csoportjai, a győzelem mámorában, vagy a vere-ség tehetetlen dühében, képtelenek voltak a létfontosságú integráció s kívánatos szuverenitás kompromisszumát megtalálni”. Ehhez hozzáten-ném, hogy a „lengyel esetet” bonyolította a múlttól való szorongás, amit az ország geopolitikai elhelyezkedése napjainkig nem tudott igazán fel-oldani. Sajnos ezek a szavak fokozottan érvényesek a II. világháború, s az azt követő idősakra is.

A német megszállás elsöpörte a színről a legális ukrán pártokat. Két frakció maradt fenn: az Andrzej Mielnyk vezette „OUN-m – mielnikov-cy”, s a Stepan Bandera vezette „OUN-b – banderovcy”. Hitler és a Szov-jetunió felosztotta egymás között a volt lengyel államot. Az ukrán, belo-rusz területeket Szovjet-Ukrajnához, illetve Szovjet-Belorussziához csa-tolták. Azok a kezdeti illúziók, amelyeket (valljuk be, főleg a lengyelek rovására) az ukrán politikusok, de a beloruszok és a balti népek között is sokan tápláltak a németekkel kapcsolatban, hamarosan szétfoszlottak. Hitleréknek nem állt szándékukban szláv államok kialakítása, sőt, céljuk, mint az rövidesen kiderült, a szláv-ság, de főleg a Szovjetunió megsemmi-sítése volt.

Azok az ukrán egységek, amelyeket az ún. SS-Galizien néven alakított ki a német hadvezetés (szinte kizárólag a volt Osztrák-Magyar Monar-chia területéről származókat sorozták ide be) hamarosan felszámolásra kerültek.

A lengyel ellenállási mozgalom vezetője, Rowecki tábornok Sikorski tábornoknak „Az Ukrán kérdésről” írott jelentésében számol be a szov-jet-német háború következtében kialakult ukrán magatartásról, amely-ben többek között a következőket írja: „A háború kirobbanását az ukrá-nok mint a függetlenség megjövendölését fogadták. A banderisták cso-portja erkölcsi támogatást nyert az Ukrán Nacionalisták Bizottságában egyesült idősebb nemzedék részéről (1941. június 22-én, a Szovjetunió

megtámadása napján Krakkóban alakult), s bekövetkezett a tény, amint a németek elfoglalták Lemberget, Ukrajna független kormánya [...] Gyorsan bekövetkezett azonban az első politikai csalódás: a németek szétkergették ezt a kormányt. Hamarosan követte ezt az ukrán remények további eltemetése: Kis-Lengyelországnak a Főkormányzósághoz való csatolása...” A részletes jelentés hosszasan tárgyalja az ukránok számára kialakult kedvezőtlen helyzetet, de hangsúlyozza, hogy mindez nem enyhítette a lengyelelles légkört az ukránok körében: „a német megszállók még elég széles teret hagytak az ukránok szerinti legközelebbi és legveszélyesebb ellenség, a lengyelek elleni harc számára” – olvashatjuk a jelentésben.³ A banderisták egyaránt harcoltak a szovjet partizánok ellen, szembekeverültek a Wehrmacht egységeivel, de drámai összeütközésekre került sor a Honi Hadsereg egységeivel is, és főleg a helyi lakossággal.

Az, ami ebben a térségben zajlott, egyedülálló volt még a borzalmakban bővelkedő második világháborúban is. A hat évig tartó hitlerista megszállás közel tízmillió ember pusztulását jelentette. A hivatalos adatok 6,028 000 lengyelországi lakos elvesztését tartják nyilván. Ebből 644 ezer hadicselekményeknek esett áldozatul, a többit a bestiális népirtás pusztította el beleértve mindenekelőtt a zsidó és roma állampolgárok kiirtását.

Ezek a hivatalos adatok sok mindenről nem szólnak. Nem tudni pontosan, hogy a fenti adatot a háború előtti Lengyelország lakosságának a létszámához viszonyítják-e, és ide sorolják-e az ukrán, belorusz, stb. nemzetiségek veszteségeit is? De azokat a százezreket sem tartalmazzák, akik a kölcsönös nemzetiségi, etnikai gyűlölködésnek estek áldozatul. Nem szólnak a félelelről, a tehetetlenség és kiszolgáltatottság érzésétől gyötört emberek egymás iránti féktelen gyűlöletéről, amellyel lengyelek fordultak zsidók ellen, ukránok lengyelek és zsidók ellen, ukránok ukránok ellen, lengyelek lengyelek ellen, lengyelek ukránok ellen. Az áldozatok között nagy számban voltak gyerekek és öregek. Jedwabnéról, a lengyelországi zsidóság szörnyű gyehennájáról már sokan írtak, bár azt hiszem, a társadalmak felelősségéről soha nem elég beszélnünk. Most itt azokról van szó, akikről talán kevesebbet szólt a történeti irodalom, kicsit talán

³ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Tom II. Londyn 1973. 258.dok., 137–141. o.

túl szemérmesen is hallgatott. Wolynról, ahol a banderisták több tízezer lengyelt pusztítottak el 1943-ban, Powlakomról, ahol a lengyel ellenállási mozgalom egységei ukránok százait ölték meg, vagy a Lemberg környéki Huta Pieniackáról, ahol közel ezer lengyelt öltek meg az ukránok. Sajnos sorolhatnánk sok-sok hasonló, létszámában talán kisebb nemzeti drámát, amely mélyen, kitörölhetetlenül beleégett az életben maradt lengyelek, ukránok, beloruszok, zsidók és a hozzájuk hasonló sorsúak lelkébe. Hogy mennyi is lehetett az itt élők testvérháborújának vesztesége, s hogy azok pontosan kik is voltak, azt talán pontosan soha senki nem tudja felmérni. Talán nem túlzás, ha az a véleményem, hogy nem véletlen, hogy Hitlerék pont Lengyelország területén építették ki a holokaust nagyipari intézményrendszerét. (Ami aztán tovább fokozta az itt élők egymás elleni gyűlöletét...)

Történtek kísérletek mind a lengyel, mind az ukrán ellenállási mozgalom közeledésére, együttműködésére, különösen a háború utolsó időszakában, de ezek elsősorban helyi kezdeményezések voltak, és a kedvezőtlen háborús körülmények lehetetlenné tették eredményesebb kibontakozásukat.

És a háború után? A nagyhatalmak a háború végén ismét újja rendezték Európát. Az új Lengyelország 20%-kal kisebb lett, és mára már végeredményében homogén nemzetállam. De hogy ennek a homogenizációnak hány millió ember kitelepítése, evakuálása, hazája elvesztése volt az ára, annak felmérése külön tanulmányt igényel. Keleten a vegyes lakosságú területeket lényegében a Curson-vonal jelezte határvonal mentén a Szovjetunió kebelezte be, amit alapjában a Molotov-Ribbentrop paktum is követett. Nyugaton 101 ezer km²-rel tolták ki Lengyelország határait, aminek következtében több millió németnek kellett elhagynia ezt a területet. Szinte egyidejűleg ukránok, beloruszok, litvánok és lengyelek csere-alapon való kitelepítésére, illetve áttelepítésére került sor a Keleti Határvidéken. Milliók veszítették el a hazájukat, minden vagyonukat. Sokan próbáltak új hazát találni új határok között. A háború utáni Népi Lengyelország egyik talán legdrámaibb és legszegényetesebb akciója az ún. „Visztula-akció” volt. Kényszerletelepítés formájában ide kerültek „büntetésből” a lengyelországi ukránok százezrei.

Napjaink Európája már lényegesen eltér a kilencven, hatvan, ötven évvel ezelőtti Európától. A Szovjetunió, az „Ideológiai Birodalom” szétesé-

se jelentős változásokat eredményezett térségünkben a nemzetek együttélésében.

A lengyel politikusok túlnyomó többsége úgy véli, hogy Ukrajnát a Nyugathoz kell kapcsolni. Sokak véleménye szerint ettől függ Lengyelország biztonsága. Ennek érdekében meg is kíséreltek nemzetközi lépéseket tenni. (Ukrajnának a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való esetleges csatlakozása napjaink egyik fontos vitás kérdése.) Nem új keletű ez a nézet, amit többek között J. Giedroyc, Zbigniew Brzeziński és sokan mások már régebben nyilvános fórumokon is megfogalmaztak: „Független Ukrajna nélkül nincs független Lengyelország”. Ugyanakkor mind egyértelműbb, hogy az USA Oroszország izolálása érdekében is Ukrajna függetlenségét csak a Nyugattal való szoros kötelékekben látja.

Az, ami napjainkban ebben térségben lejátszódik, rendkívül bonyolult és ellentmondásokkal teli folyamat. Mély igazságuk van azoknak a politikusoknak, akik megfogalmazzák, hogy a részigazságok nem minden esetben alkotnak egyazon igazságot. Nincs azonos emlékezés. Ez különösen drámaian mutatkozott meg az utóbbi néhány évben. Az ukrán és lengyel politikusok vállalkoztak arra, hogy tisztelgő főhajtással adózzanak azok emléke előtt, akik az ukrán, vagy lengyel nacionalista erők etnikai tisztogatásának estek áldozatul. 2006 májusában a lengyel köztársasági elnök, Lech Kaczyński és Viktor Juscsenko ukrán elnök részt vettek a megbékélés felemelő szertartásán a Rzeszów melletti Pawlokomban, ahol 1945-ben a Honi Hadsereg egységei a falu több száz ukrán lakosát meggyilkolták. Különösen mély sebet jelent az ukrán-lengyel viszonyban a kelet-galíciai Wolyn emléke, ahol 1943-ban a banderisták kb. százezer lengyelt, gyerekeket, öregeket gyilkoltak meg, etnikai tisztogatás címén. 2003-ban, a tragédia 60. évfordulója alkalmából Aleksander Kwasniewski és Leonid Kucsma részvételével kísérlet történt már hasonló békéltető akcióra (amely azonban nem volt konfliktusmentes). 2009 februárjában a lengyel és az ukrán elnökök a Huta Pieniackában meggyilkolt lengyel áldozatok emléke előtt hajtottak fejet.

Úgy tűnik, kétségtelenül volna esély arra, hogy a két nép közötti megbékélés elfeledtesse, vagy legalább enyhítse a történelmi sebeket. De a különböző nacionalista erők, szervezetek meglehetősen agresszíven próbálják megakadályozni ezt a pozitív folyamatot az egész régióban.

Irodalom

- Kuźniar, R. – Szczepanik, K. (ed.): *Polityka zagraniczna RP 1989–2002*. Varsó 2002, ASKON.
- Okulewicz, P.: *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*. Poznań 2001.
- Paczkowski, A.: *Pół wieku dziejów Polski*. 1939–1989. Varsó 1995.
- Roszkowski, W. /Andrzej Albert/: *Historia Polski 1914–1993*. Varsó 1994, PWN.
- Tomaszewski, J.: *Ojczyzna nie tylko mpolaków*. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939. Varsó 1985, MAW.
- Tomaszewski, J. (ed.): *Polska odrodzona 1918–1939*. Państwo, społeczeństwo, kultura. Wiedza Powszechna 1988.
- Wandycz, P.: *Polska w stosunkach międzynarodowych*. „Wież”, 2000.
- Wrzesiński, W. (ed.): *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*.
7. kötet: *Państwo W Polskiej Myśli Politycznej*. Ossolineum, 1988.
8. kötet: *Polska-Polacy-Mniejszości Narodowe*. Ossolineum, 1992.
- Gazeta Wyborcza Warszawa 2007–2009 (a témára vonatkozó cikkek).

(A kötet számára készült tanulmány)